
ДО ПИТАНЬ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

Т. Ю. Анпілогова

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ГУМАНІТАРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЛУГАНЩИНИ В ПЕРІОД НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

На тлі сьогодення, коли українська інтелігенція перебуває у стані розгубленості, зневіри, психологічної та моральної кризи, матеріальної злиденності і незахищеності, актуальним залишається питання відповідності духовних прагнень гуманітарної інтелігенції її практичній діяльності, що в більшості своїй все ж таки обумовлюється конкретними об'єктивними умовами життя, навіть певною кон'юктурою. У зв'язку з цим викликає інтерес проблема аналогічного характеру, що мала місце у 20-ті роки, у період першої десятирічкі панування радянської влади в Україні. Тут легко побачити хронологічну паралель: незалежна Україна теж нещодавно справила ювілей свого 10-річчя як нова, суверенна держава, що мусила спочатку розпочинати своє державотворення.

Такий аспект, як культурно-освітня діяльність гуманітарної інтелігенції Донбасу в зазначений період, раніше ретельно не досліджувалася. Деякі історики в контексті своїх досліджень лише коротко торкалися цього аспекту у своїх роботах, серед яких — дослідження Бута О. М. і Доброва П. В., Гнітько С. В., Касьянова Г. В., Климова А. О. і Намдарова Г. М., Липинського В. В., Нікольського В. М., Шипович М. А. та ін. [1]. Дана стаття побудована переважно на невикористаних досі матеріалах фондів Державного архіву в Луганській області (ДАЛО), що дозволило більш об'єктивно висвітлити поставлену проблему і вирішити головне завдання цього дослідження — визначити форми і методи культурно-освітньої діяльності гуманітарної інтелігенції Донбасу, а також рівень можливості використання її творчої ініціативи в її практичній діяльності.

Агітація і пропаганда більшовиків була важливим фактором, за допомогою якого відбулося утвердження та посилення радянської влади, а також залучення широких верств населення до процесу побудови соціалістичного суспільства. Для організації агітаційно-пропагандистської системи та створення її ідеологічного підґрунтя потрібна була робота представників гуманітарної інтелігенції, які мали б досвід і можливість спілкування із широкими масами населення (учителі, культпрацівники) та володіли б певним творчим потенціалом, який давав би їм можливість виконувати соціальне замовлення партії і влади та поширювати метод соцреалізму (літератори, критики, науковці тощо). Тому вже з перших днів утвердження своєї влади більшовики розгорнули широку культурно-освітню діяльність, контроль і керівництво якою було покладено на Головний політико-просвітницький комітет при Наркоматі Освіти УСРР.

Важливе місце в новій мережі культурно-освітніх закладів посідали клуби. Клуб визначався як “одиниця, самодіяльний, первинний суспільно-культурний осередок, що об’єднує в собі усі види і форми політпросвітрова” [2]. Клуби створювалися як у містах, так і в селах, хуторах, при школах, рудкомах, шахтах, школах та інших місцевих закладах і суспільно-виробничих організаціях. Своїми завданнями клуби мали: комуністичне виховування мас, виробничу агітацію і пропаганду, залучення широких мас до господарського і політичного будівництва, сприяння задоволенню побутових потреб та “вироблення головного побуту нової матеріальної і духовної культури робітника тощо” [3]. Форми масової роботи клубів були різноманітними: загальні збори, т. зв. “живе слово” (бесіди, лекції, диспути), масові видовища (вистави, агітсуди), художні свята, “друковане слово” (книга, газета, плакат), екскурсії, спорт та ігри [4]. Загалом на кінець 1925 р. у 26 населених пунктах Луганського округу діяв 61 клуб [5]. З метою посилення агітаційно-пропагандистської частини і суворого партійного контролю роботи клубів, завклубом обов’язково повинен був бути членом партії [6].

Для обміну досвідом між міським і сільським вчительством створювали т. зв. “Доми Просвіти”, які повинні були реалізовувати взаємодію між селом і містом на ґрунті “засвоєння ідей Ленінізму,

кооперування села, підвищення культурного рівня серед жінок, агропропаганди, антирелігійної пропаганди, об'єднання батрацтва навколо спілки "Робземліс", пропаганди організації терчастин, повітряного флоту і доброхіму" [7].

Важливими культурно-освітніми осередками на селі ставали "сільські будинки", т. зв. сільбуду. У статуті сільських товариств зазначалося: "Селянський будинок є товариською організацією, що має на меті об'єднання політпросвітницьких засобів і сил" [8]. Паралельно із сільськими будинками (або замість них) створювалися хати-читальні. При сільбудах та хатах-читальнях організовувалися гуртки (або секції) за різноманітними напрямками: політичний, сільськогосподарський, кооперативний, військовий, санітарний, художній, українізації, професійний тощо [9]. Гуртки та секції повинні були також активно брати участь в агітації перед виборами сільрад [10].

У середині 20-х років контроль за діяльністю сільбудів ще більше посилювався. Центральним кабінетом була проведена перевірка діяльності гуртків, сільбудів, хат-читалень та анкетування їх працівників [11]. У той же час до всіх окружних політосвіт та управлінь с/б надійшла вказівка поширити функції агітаційно-пропагандистської роботи місцевих культурно-освітніх закладів. Тепер до їхньої компетенції входила популяризація радянського законодавства про кустарів і кустарну промисловість, забезпечення кустарів довідковою літературою тощо [12]. Таким чином культурно-освітні заклади у місті та селі мали завданням практично поширювати в масах і популяризувати певні, конкретні напрямки нової економічної політики.

З метою вирішення проблеми неписьменності було створено товариства "Геть неписьменність!", лікнепи, школи малописьменних, лікпункти, школи підлітків, що організовувалися при шахтах, клубах, рудоуправліннях, школах, профспілкових організаціях. На 1926 р. в Артемівському, Луганському, Сталінському та Старобільському округах кількість лікнепів сягала 91 одиниці [13].

Робота з організації різноманітного культурного дозвілля населення міст і селищ та водночас агітаційна діяльність лягала на плечі працівників мистецтва, яких переважно об'єднувала спілка Робмис. Радянська політика у сфері мистецтва проголошувала:

“Призначення пролетарського мистецтва — це забезпечення сприйняття пролетарськими масами ідеології, сприяння досягненню, зміцненню політичної диктатури пролетаріату над іншими суспільними групами, пристосування відчуттів пролетаріату до виробничих процесів, що розгортаються перед ним та за його участю...”[14]. І члени спілки Робмис у своїй щоденній діяльності мали виконувати і виконували ці проголошені завдання.

Важливу роль у культурно-освітній роботі відігравали театри, як стаціонарні, так і пересувні. Від театральних колективів із часом дедалі наполегливіше починають вимагати “підвищення художньої та ідеологічної кваліфікації репертуару” [15], а за театрами УСРР встановлюється фінансово-матеріальний контроль Губполітосвіти [16].

З 30 листопада 1923 р. Главполітпросвітом було затверджено правила “Про контроль видовищ”, в яких зазначалося: “Усі видовищні вистави, як-то: театри, концерти, цирки, кабаре, кафешантани та інші підлягають контролю та догляду органів політконтролю, відповідно існуючого положення та інструкції для органів політконтролю ДПУ” [17]. Кожна програма будь-якої театральної постанови за цим правилом повинна була отримувати дозвіл від органів ДПУ і бути зареєстрованою в Політконтролі ДПУ. Середина 20-х років стала дуже складним періодом і для бібліотек Луганського округу. Обстеження стану і каталогів бібліотек органами цензури показало, що “склад книжок у різного роду бібліотеках є незадовільним із точки зору пролетарської ідеології, а іноді — навіть ворожим” [18]. Було зазначено, що “перевірка бібліотек із метою вилучення нікчемної літератури є на сучасний період невідкладним завданням” [19]. Після цього почалися масові вилучення з бібліотек книжок “антирадянського”, релігійного, “контрреволюційного” характеру, а потім і всіх книжок, що не в ходили в спеціальні списки дозволеної літератури.

З літературних організацій у Луганському окрузі працювала лише одна група “Забой” [20] — спілка пролетарських письменників і поетів Донбасу, лінія діяльності якої повністю “співпадала з рішенням Політбюро ЦК РКП про політику партії у художній літературі” [21].

Велике суспільне і професійне навантаження виконували працівники шкіл, вузів і Луганської секції наукових робітників. За-

вданнями останньої були: допомога науковцям у вирішенні їхніх професійних та побутових проблем, втягнення членів СНР в роботу Товариства “Войовничих матеріалістів”, організація різних форм культурно-освітньої роботи тощо [22]. Крім того, членів СНР, які працювали у вузах, як і все вчителство, активно залучали до виробничої та сільськогосподарської пропаганди серед робітників і селян [23].

Через цілу низку чинників культурно-освітня робота, незважаючи на активність її виконавців, не давала високого стабільного результату і мала багато хиб і недоліків. Серед них можна назвати наступні чинники. По-перше, була повністю відсутня організованість й плановість у діяльності всіх культурно-освітніх закладів. По-друге, головною метою цієї діяльності була не організація творчої роботи по створенню мистецьких і культурних цінностей, а агітація і пропаганда, виховування мас у дусі нової радянської ідеології. По-третє, серед членів спілки Робос та діячів лікнепів, клубів, сільбудів, велику частину становили непрофесійні, малокваліфіковані працівники. І, нарешті, ставлення радянської влади до гуманітарної інтелігенції, — яке базувалось на проголошенні пролетаріату гегемоном радянського суспільства, а інтелігенції — “соціально ворожою верствою”, що мусить його культурно обслуговувати, — переймалося й самим пролетаріатом і віддзеркалювалося у його відповідному ставленні до верстви інтелігенції.

Чималу роль у появі цих негативних явищ відіграв і економічний фактор. Усі ці чинники вкупі призводили до повної зневіреності, духовної депресії і — нерідко — моральної деградації працівників культурно-освітньої сфери у Донбасі в період нової економічної політики. Але тоді ще ніхто не знав, що наступні 30-ті роки принесуть українській інтелігенції ще більше розчарувань і випробувань.

Література:

1. *Бут О. М., Добров П. В.* “Економічна контрреволюція” в Україні в 20-30-ті роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення. — Донецьк: Вид-во “УкрНТЕК”, 2002. — 316 с.; *Гнітько С. В.* Інженерно-технічна інтелігенція Донбасу в 1920-ті — на початку 1930-х років: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01/НАН України; Інститут історії України. — К., 1996. — 25 с.; *Касьянов Г. В.* Українська інтелігенція 1920-30-х років: соціальний портрет та історична доля. — К.: Глобус,

- Вік; -Едмонтон: Канадський інститут Українських Студій Альбертського Університету, 1992. — 176 с. та інші праці; *Климов А. О., Намдаров Г. М.* Ректор Ажага. Три года в Луганске // Возвращение имени и чести: Очерки, воспоминания, информационные и справочные материалы. — Луганск, 1995. — 288 с.; *Липинський В. В.* Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки. — Моногр. — Донецьк: РВА ДонДТУ, 2000. — 247 с.; *Нікольський В. М.* Безробіття в Донбасі часів непу// Український історичний журнал. — 1992. — №3. — С. 50-57 та ін. праці; *Шипович М. А.* Літературно-мистецька інтелігенція України у 1920-і роки: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Донецький держ. ун-т. — Донецьк, 2000. — 20 с. та інші праці тощо.
2. *Державний архів* в Луганській області (далі -ДАЛО). — Ф. Р-401. — Оп1. — Спр. 523. — Арк. 53.
 3. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 523. — Арк. 53.
 4. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 523. — Арк. 53.
 5. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 33.
 6. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 525. — Арк. 33.
 7. ДАЛО. — Ф. Р-165. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 4.
 8. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 525. — Арк. 19.
 9. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 2.
 10. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 559. — Арк. 12.
 11. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 559. — Арк. 35-37.
 12. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 559. — Арк. 42.
 13. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 559. — Арк. 270-271.
 14. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 523. — Арк. 57.
 15. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 523. — Арк. 35.
 16. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 523. — Арк. 39.
 17. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 523. — Арк. 44.
 18. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 656. — Арк. 17.
 19. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 656. — Арк. 17.
 20. ДАЛО. — Ф. Р-401. — Оп. 1. — Спр. 615. — Арк. 236.
 21. *Селивановский А.* Что такое союз “Забой”?//Луганская правда. — 1925. — №164 (1966). — 23 июля. — С. 5.
 22. ДАЛО. — Ф. Р-165. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 214.
 23. *Культурне будівництво* в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної Партії і радянського уряду. 1917-1959. Збірник документів. — Том I. (1917- червень 1941 рр.). — К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1959. — С. 270.